

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ПАВШУК КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 342.1(477)

ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ
УКРАЇНИ

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Барабаш Юрій Григорович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проректор з навчальної роботи, завідувач кафедри конституційного права України, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Мішина Наталя Вікторівна,
Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри конституційного права судово-адміністративного факультету;

кандидат юридичних наук, доцент
Васильченко Оксана Петрівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, виконуюча обов'язки завідувача кафедри конституційного права юридичного факультету.

Захист відбудеться 26 листопада 2014 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий 24 жовтня 2014 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої ради**

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кінець ХХ ст. був ознаменований активізацією політичних процесів у світі та трансформацією класичних уявлень про демократію, появою нових теорій та моделей. Лібералізація постсоціалістичних країн стала поштовхом для переосмислення проблем суспільної партисипації та політичного дискурсу.

Україна в цих процесах не стала виключенням. В останні десятиліття в нашій державі відбуваються докорінні зміни всієї політичної системи. Остаточна ліквідація тоталітарних методів і практик у державному управлінні забезпечується розширенням меж системи політичної демократії. Розбудова демократичної політичної системи потребує комплексної оцінки перебігу внутрішніх процесів лібералізації, а також визначення подальших перспектив її становлення.

Демократизація суспільного життя визначила напрямки наукових досліджень соціально-політичних процесів в Україні. Вагомий внесок у розробку проблематики конституційного ладу та його засад зробила ціла низка дослідників. Серед них Ю. Г. Барабаш, Н. А. Боброва, О. П. Васильченко, Ф. В. Веніславський, Н. В. Мішина, О. Г. Румянцев, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік, О. В. Щербанюк та ін. Суттєву науково-методологічну основу дослідження складають доробки вітчизняних вчених в галузі демократичного врядування: Ю. Г. Барабаша, В. П. Колісника, О. В. Скрипнюка, В. Л. Федоренка, О. О. Чуб, В. М. Шаповала, Л. М. Шипілова та ін. Слід виокремити також праці зарубіжних науковців, зокрема Б. Барбера, Дж. М. Бессетта, Н. Боббіо, Л. Даймонда, Р. Даля, Д. Дзоло, Л. Ле Дюк, А. Ліджфарта, Б. Майрофа, К. Б. Макферсона, Б. Манена, М. Ф. Платнера, А. Пшеворского, А. Реймона, П. Розанвалона, Дж. Сарторі, Ч. Тіллі, А. де Токвіля, Ю. Хабермаса та ін.

Незважаючи на достатню кількість розробок, деякі концептуальні та емпіричні проблеми для вітчизняної правової науки конституційного права залишаються не висвітленими. Істотні демократичні зміни, які відбуваються останнім часом, обумовили необхідність винайдення нових підходів до розуміння фундаментальних для теорії конституційного права категорій та понять, а, особливо, такого як конституційний лад. Й досі

дослідження демократичних засад конституційного ладу у вітчизняній науці проведено не було. Крім того, з такими змінами пов'язана і необхідність розкриття і з'ясування місця та ролі принципу демократичної держави в системі засад конституційного ладу, конституційні засади реалізації безпосередньої демократії в Україні, демократичні основи виборчого права, а також конституційне регулювання створення та діяльності політичних партій.

Це підтверджує необхідність оновити уявлення про конституційний лад, а також визначити роль принципу демократичної держави в системі засад конституційного ладу України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» № 0111U000966.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є здійснення комплексної наукової розробки теоретичних аспектів конституційного концепту демократії як елементу конституційного ладу сучасної держави, з'ясування сутності та особливостей демократичних засад конституційного ладу України, обґрунтування необхідності вдосконалення їх конституційного регулювання. Для досягнення зазначеної мети у дисертаційному дослідженні поставлені такі задачі:

- з'ясувати сутність демократії як елементу конституційного ладу сучасної України;
- розкрити зміст сучасних теорій демократії та з'ясувати їх відображення у конституційно-правовій дійсності;
- продемонструвати суб'єктний склад демократичних процедур в конституційному праві та з'ясувати правосуб'єктність Українського народу;
- з'ясувати сутність конституційного принципу «Україна як демократична держава»;
- визначити конституційні засади безпосередньої демократії в Україні через призму теоретичних та практичних проблем їх реалізації;
- встановити конституційні аспекти виборчого права у контексті демократичних стандартів;

– з'ясувати сутність та значення принципу багатоманітності як демократичної засади конституційного ладу;

– визначити конституційно-правові аспекти свободи політичної діяльності та захисту інтересів меншин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини та політичні процеси, пов'язані із закріпленням та реалізацією демократичних засад конституційного ладу України.

Предметом дослідження є демократичні засади конституційного ладу України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Методи дослідження ґрунтувалися виключно на основі поставлених автором завдань. Використання діалектичного методу дозволило проаналізувати систему демократичних засад конституційного ладу в їх динамічному взаємозв'язку і взаємозалежності, цілісності і всебічності (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3, 2.4).

Характер предмету дисертації обумовив також використання системного методу – для аналізу засад конституційного ладу у їх єдності (підрозділ 1.1); порівняльно-правового методу – для дослідження зарубіжної практики закріплення конституційного ладу та системи його засад (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2); історичного методу – з метою встановлення основних закономірностей формування теорій демократії та її форм з давніх часів і до сучасності (підрозділи 1.2, 2.1, 1.4); формально-юридичного – при визначенні понять «конституційний лад», «демократичні засади конституційного ладу», «народ», «установча влада народу» (підрозділи 1.1, 1.3).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційне дослідження є оригінальною у вітчизняній юридичній науці роботою з вивчення демократичних засад конституційного ладу України, в якій сформульовано сутність та особливості демократичних засад конституційного ладу України, удосконалено низку важливих концептуальних понять, запропоновані корисні теоретичні положення та висновки, практичні рекомендації по вдосконаленню конституційного закріплення демократичних засад конституційного ладу України.

Уперше:

– у вітчизняній правовій науці конституційного права доведена провідна роль принципу демократичної держави в системі засад

конституційного ладу та продемонстровані змістовні зв'язки із такими принципами як республіканізм та правова і соціальна державність;

- розкрито зміст низки сучасних теорій демократії та показано відмінність їх механізмів від традиційних демократичних інституцій;

- обґрунтовано необхідність зміни редакції другого речення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка б дозволила виокремити самостійне значення принципу місцевого самоврядування поряд із народовладдям;

- запропоновано необхідність зміни порядку легалізації політичних партій шляхом перегляду вимог, які на практиці не довели свою ефективність як індикатори реальної підтримки зареєстрованих партій населенням.

Удосконалено:

- механізми запобігання фальсифікації народної волі на стадії ініціювання всеукраїнського референдуму. Пропонується закріпити за Центральною виборчою комісією обов'язок звертатися за роз'ясненням до Конституційного Суду України з метою встановлення відповідності Конституції України питань, які виносяться на всеукраїнський референдум;

- підходи щодо забезпечення прозорості фінансування політичних партій шляхом імплементації у національне законодавство норми про державне фінансування політичних партій, встановлення санкцій за порушення вимог фінансування передвиборних кампаній; розкриття джерел, з яких партія отримує кошти.

Набули подальшого розвитку:

- теза про важливість громадянської активності та зміни ціннісних пріоритетів суспільства для становлення демократичних інститутів;

- пропозиція про зміну ч. 3 ст. 5 Конституції України шляхом її викладення у такій редакції: «Право визначати і змінювати засади конституційного ладу в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами», що дозволить більш ефективно гарантувати права народу;

- пропозиція щодо необхідності використання механізмів електронної демократії для активізації участі громадян у демократичному процесі (електронне голосування, електронні громадські обговорення, громадські онлайн-зібрання та конференції);

- висновок про доцільність перевірки на відповідність Конституції України питань, які виносяться на всеукраїнський

референдум, Конституційним Судом України, а також закріплення в Конституції України інститутів народної законодавчої ініціативи та «народного вето»;

- положення про важливість забезпечення стабільності виборчого законодавства шляхом запровадження спеціальних механізмів, які б дозволили запобігти невинуватому переглядові виборчих законів;

- вимога щодо необхідності проведення виборів народних депутатів України за пропорційною виборчою системою з відкритими списками;

- пропозиція стосовно послідовного закріплення та реалізації в Конституції України більш ефективних механізмів «войовничої демократії» з метою захисту конституційних цінностей суверенної державності і демократичного ладу.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані висновки та практичні рекомендації можна застосувати: 1) у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення демократичних засад конституційного ладу України та вироблення рекомендацій щодо їх конституційного закріплення; 2) у правотворчій діяльності – для удосконалення законодавчого регулювання засад конституційного ладу та їх гарантування; 3) у навчальному процесі – з метою застосування наукових напрацювань та висновків при підготовці відповідних розділів навчальних посібників та підручників з конституційного права України, а також у викладенні навчального курсу, науково-дослідницькій роботі студентів; 4) у виховній роботі – для підвищення рівня правової та демократичної культури громадян, посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, сприяння формуванню громадянської свідомості, активності та відповідальності.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, обговорювались на засіданнях кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи були представлені автором та обговорювались на таких конференціях: «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 5 квітня 2012 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Innowacje i badania naukowe, jak również ich zastosowanie w praktyce» (м. Варшава, 29–31 травня 2012р.); міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Цінності

сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання» (м. Харків, 28-29 вересня 2012 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2012 року» (м. Харків, 13 листопада 2012 р.); III міжнародній науковій конференції «Людина. Мова. Культура» (м.Горлівка, 15 листопада 2012 р.); міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Верховенство права як основа сучасного конституціоналізму. VI Тодиківські читання» (м. Харків, 27-28 вересня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Правова доктрина – основа формування правової системи держави», присвяченій 20-річчю Національної академії правових наук України (м. Харків, 20-21 листопада 2013 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість статей в наукових фахових виданнях України та інших держав, що визнані фаховими для юридичних наук. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження також відображені в семи опублікованих тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (327 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 222 сторінки, із них основного тексту – 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** дисертації викладена інформація, що наведена вище при загальній характеристиці роботи.

Розділ 1 «Теоретичні аспекти конституційного концепту «демократії» як елементу конституційного ладу сучасної держави» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Демократія як елемент конституційного ладу України: системно-структурний аналіз»* визначається роль і місце принципу демократії в системі засад конституційного ладу України. З метою з'ясування сутності категорії «конституційний лад» проводиться аналіз основних наукових поглядів на його зміст, вітчизняної і зарубіжної практики застосування цієї категорії та її аналогів у конституційному законодавстві. Зроблено висновок, що засади конституційного ладу містяться у розділах I, III та XIII Конституції України.

У фундаментальних нормах конституційного ладу втілено принципи правової соціальної держави, республіканізму, унітаризму та демократії. Демократичний принцип відіграє провідну роль у розумінні сучасного конституціоналізму. З'ясовано, що демократичні засади конституційного ладу як система норм Основного Закону не тільки врегульовують найважливіші відносини на рівні Конституції, встановлюючи тим самим демократичний правовий порядок, але і об'єктивують у своїх принципах основні цінності демократії як механізму управління: свобода особистості, рівність, влада більшості з гарантуванням прав меншості, пріоритет прав людини над владою держави, плюралізм, толерантність.

У *підрозділі 1.2 «Сучасні теорії демократії та їх відображення в конституційно-правовій дійсності»* проаналізовані основні підходи до розуміння концепту демократії. Об'єктами дослідження стали теорії учасницької, деліберативної, глобалістської, а також електронної демократії.

Зроблено висновок про можливість розгляду демократії у широкому та вузькому сенсах. У вузькому розумінні демократія – це тільки політичний концепт, який охоплює всі політичні процедури та інститути, а у широкому – є розгалуженою системою складових як політичного, так і соціального (соціальна рівність, справедливість, свобода) та економічного (ринок, індустріальна демократія, наявність середнього класу) характеру.

Відмінною рисою теорії учасницької демократії є активна політична участь громадян на всіх стадіях прийняття і реалізації політичних рішень. Ця теорія виступає своєрідним опонентом представницькій демократії, вибудовуючи систему прямого управління громадян соціальними і політичними інститутами.

Виникнення теорії деліберативної демократії в якості сучасної інтерпретації політичного дискурсу спричинене недосконалістю плебісцитарної демократії. Деліберативний процес проявляється у формі відкритих публічних дискусій, прямих диспутів, обміну думками. Зроблено висновок, що дискурс повинен проходити як всередині представницької влади, так і бути основою взаємодії всіх гілок влади.

Глобалістська «необмежена» демократія прагне залучити сили світового колективізму та співпраці з метою розбудови більш досконалого демократичного ладу нового покоління на основі ліберальних традицій. Електронна демократія здатна активізувати

участь електорату за допомогою застосування електронного голосування, електронних громадських обговорень, громадських онлайн-зібрань та конференцій.

У підрозділі 1.3 «*Суб'єкти демократичного процесу. Правосуб'єктність Українського народу*» розкрито поняття та склад правовідносин у сфері реалізації народовладдя, проаналізовано сутність категорії «народ» в різних аспектах та встановлено елементи конституційної правосуб'єктності Українського народу.

З'ясовано сутність дихотомії категорій «народ» та «громадянин», «народ» та «територіальна громада», виявлено відмінності у розумінні «народу» і «політичної нації». Наведена власна інтерпретація такої правомочності народу як «право визначати і змінювати конституційний лад».

Категорію «Український народ» пропонується розглядати у двох аспектах: у широкому як єдиний живий організм, який уособлює собою державу та суспільство (політична нація); у вузькому – як сукупність дієздатних громадян, які мають право вирішувати подальшу долю держави та суспільства, виражаючи свою волю шляхом голосування на виборах, участі у референдумах, обговоренні важливих питань за допомогою інститутів учасницької та деліберативної демократії.

Робиться висновок про те, що суб'єкти демократичного процесу поділяються на дві великі групи: 1) суб'єкти відносин у сфері реалізації форм безпосередньої демократії та 2) суб'єкти відносин у сфері реалізації представницької демократії.

Підрозділ 1.4 «*Конституційний принцип «Україна як демократична держава»*» присвячено дослідженню змісту конституційного принципу, закріпленого у ст. 1 Основного Закону. Емпіричною та доктринальною основою аналізу стали, зокрема, рішення Конституційного Суду України з цього приводу, а також статистичні дані, показники розвитку та політико-правова практика України і зарубіжних країн.

З'ясовано, що розмежувати явища «демократичного суспільства» і «демократичної держави» практично неможливо, адже демократія – це категорія як соціальна, так і політична, які не повинні існувати відокремлено. Демократичне суспільство корелюється з ліберальним суспільством, де головну роль відіграє здатність поєднувати повагу до індивідуалізму всередині суспільства та спрямовувати колективний розвиток зовнішніми регуляторами.

Демократична держава та ліберальне демократичне суспільство не конфліктують один з одним, а співпрацюють. Такий аналіз дозволив зробити висновок про дію демократії на двох рівнях: на індивідуальному та на загальнонародному.

Грунтуючись на аналізі показників політичного, економічного та культурного розвитку провідних демократичних держав (зокрема рівень благополуччя громадян, освіченість, наявність середнього класу, рівень гарантованості політичних прав та громадянських свобод) зроблено висновок про те, що для демократичного розвитку важливими є політичні, економічні та соціальні чинники, взяті у своїй єдності.

Визначено, що демократія в Україні реалізується у двох вимірах: ідеологічно-ціннісному та інституційно-процесуальному. Доведено, що попри закріплення демократичного принципу в Конституції України, реальна демократія стикається, як правило, з низкою таких проблем як бездіяльність урядів, які захищають корпоративні інтереси, монополізація господарського сектору, закритість механізмів ухвалення владних рішень, відсутність контролю за цими процесами з боку народу, який тільки в крайніх випадках виражає свій спротив. Обґрунтовано, що реалізація демократичного принципу в Україні потребує не лише створення демократичних інститутів, а й консолідації еліт, високої політичної культури та громадянської активності.

Розділ 2 «Конституційно-правове визначення та закріплення форм та інститутів демократії» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «*Конституційні засади безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії та практики*» досліджено правові основи конституційного регулювання інститутів прямої демократії; запропоновано основні шляхи вирішення ключових теоретичних та практичних проблем їх реалізації.

Встановлено, що інститутами безпосередньої демократії є вибори та референдуми, інші інститути демократії, зокрема обговорення, слухання тощо – є інститутами учасницької демократії. Інститутом представницької демократії виступає парламентаризм, де реалізуються такі методи деліберативної демократії як політичний діалог, дискурс і обговорення в процесі прийняття політичних рішень. Лише в сукупності всі інститути демократії здатні забезпечити

відкритість законотворчої діяльності, дають можливість впливати на прийняття політичних рішень.

Досліджується поєднання в Україні безпосередньої та представницької форм демократії на сучасному етапі. Продемонстровано, що внаслідок застосування інституту імперативного референдуму в сучасному вигляді виникає потенційний правовий конфлікт з існуючими механізмами ухвалення законів парламентом. У цьому контексті розглянуто інституційні та нормативні перешкоди для проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, здійснення народної законодавчої ініціативи, «народного вето».

Розглянуто активні та пасивні форми участі громадян в управлінні державними справами (інформування урядовцями громадян, опитування, загальні збори, громадські слухання, функціонування громадських комітетів). Відзначено необхідність широкого застосування суспільної партисипації в Україні та запозичення зарубіжного досвіду її реалізації в період між проведенням виборів та референдумів.

У підрозділі 2.2 «Конституційні аспекти виборчого права України» увага приділяється з'ясуванню конституційних аспектів виборчого права та його значення для становлення демократичної держави в сучасних умовах.

Подвійна природа інституту виборів, яка проявляється у державницькому (тип виборчої системи, сукупність виборчих принципів) та соціальному аспектах (самоорганізація, контроль та демократична культура) дозволяє говорити про його унікальність та комплексність. Утворюючи складний конституційно-правовий комплекс взаємодії держави і громадянського суспільства, вибори є ключовою демократичною засадою конституційного ладу.

Спираючись на виборчу практику європейських країн, зроблено висновок, що від типу виборчої системи залежить досягнення реального пропорційного представництва у складі парламенту всіх основних політичних течій суспільства. Закріплена в Україні комбінована виборча система не стала органічною і цілісною, на відміну від зарубіжних аналогів. Автор вказує на необхідність її зміни на пропорційну виборчу систему з відкритими списками. Це повинно відбутися одночасно зі встановленням спеціальних механізмів обмеження кон'юнктурних змін виборчого закону.

Розглядаються основоположні принципи виборчого права, зокрема принцип рівності умов та можливостей. В аспекті реалізації цього принципу досліджено механізми фінансування політичних партій та передвиборних агітацій, визначено низку законодавчих колізій. У зв'язку з цим зроблено висновок про необхідність надати право виборчим комісіям отримувати інформацію про рахунки партій; встановити систему санкцій за порушення у сфері фінансування політичних партій та виборчих кампаній пропорційно тяжкості таких порушень (штрафи, позбавлення повністю або частково державного фінансування, повне або часткове відшкодування державного фінансування, скасування результатів голосування); запровадити ліміти витрат на передвиборну агітацію.

Особлива увага приділяється новітнім виборчим принципам, серед яких розглянуто принцип періодичності виборів, одноразового та особистого голосування, принцип невиборності. Пропонується відобразити ці принципи у Виборчому кодексі України, необхідність ухвалення якого неодноразово визнавали органи Ради Європи та інші експертні кола.

Підрозділ 2.3 «Принцип багатоманітності як засада конституційного ладу» присвячено аналізу принципів ідеологічного та політичного плюралізму як демократичних засад конституційного ладу.

Висвітлено філософське підґрунтя ідей свободи і багатоманітності. У дисертації підкреслюється, що плюралізм як демократична цінність завжди корелюється з толерантністю. Вивчаючи різні сфери прояву плюралізму, зазначено, що немає значення, на чому ґрунтується суспільна ворожнеча. Таке суспільство не зможе претендувати на національну єдність, а буде штучно роздроблене до того часу, поки не навчиться миритися з багатоманітністю.

Принцип багатоманітності суспільного життя є відправним у реалізації права на свободу об'єднання і встановлення інститутів громадянського суспільства. Громадські організації, вільні асоціації, союзи та політичні партії здійснюють функцію формування суспільної думки та політичної волі. Визнається, що діяльність інститутів громадянського суспільства здатна стати основою для функціонування інститутів учасницької та деліберативної демократії, що підтверджує зв'язок громадянського суспільства та демократичної держави. Закріпивши свободу думки і слова, право на вільне

вираження своїх поглядів і переконань та свободу об'єднань, Основний Закон став правовим фундаментом публічності політичного процесу.

Принцип політичної багатоманітності знаходить своє найбільш яскраве втілення у парламентаризмі, де і реалізуються конкретні його форми: конкурентна боротьба політичних партій, діяльність депутатських фракцій і функціонування опозиції, повсякденне політичне співробітництво та дискусії.

У підрозділі 2.4 «Свобода політичної діяльності та захист інтересів меншості: конституційні аспекти» досліджено основні політичні права і свободи: свобода збиратися мирно без зброї для захисту своїх законних прав та інтересів, право на вільне створення та вступ до громадських організацій та політичних партій.

Свобода збиратися мирно визнається демократичною формою громадського впливу на політичні процеси, вираження плюралістичних альтернатив, спротиву чи непокори прийнятим (чи навпаки неприйнятним) владою рішенням чи законам, які вочевидь не влаштовують громадян. На підставі міжнародно-правових актів, національного законодавства та судової практики здійснено аналіз умов реалізації права на мирні зібрання (завчасне сповіщення, порядок проведення, підстави обмеження).

Гарантування права на вільне створення політичних партій є відображенням принципу політичного плюралізму та в подальшому забезпечує формування демократичної партійної системи. Наголошується, що національні конституції залежно від ролі держави у забезпеченні політичного плюралізму використовують дві концепції: 1) процедурної демократії (ліберальний спосіб) або 2) «войовничої демократії» (захисний спосіб). Аналіз положень Конституції України засвідчив факт застосування в нашому праві змішаного підходу законодавчого регулювання партійної системи в Україні. Така комбінація призводить до реальної незахищеності конституційних цінностей суверенної державності і демократичного ладу, що обумовлює необхідність трансформації норм Основного Закону на користь концепції «войовничої демократії» з метою забезпечення їх (цінностей) захисту.

Розглянуто внутрішні та зовнішні фактори розвитку партій: законодавче регулювання партійної системи, легалізація, партійно-фракційна дисципліна, співвідношення партійно-імперативного і вільного мандатів. Детально проаналізована процедура легалізації

політичних партій і визначені основні проблеми, пов'язані з їх реалізацією. Обґрунтовується доцільність усунення вимоги збору підписів при реєстрації партії. Пропонується створення механізму, відповідно до якого політичні об'єднання реєструються як вільні асоціації на місцевому рівні органом виконавчої влади і у разі, якщо така організація утворить осередки партії у більш ніж половині регіонів України, її можна буде зареєструвати як загальнонаціональну політичну партію із отриманням подальших прав на участь у виборах народних депутатів України та Президента України.

Розкрито питання захисту інтересів меншостей у формі гарантування опозиційної діяльності, продемонстровано її правову природу та сутнісні характеристики опозиційної діяльності. Залежно від об'єкта існують дві моделі правового регулювання опозиційної діяльності: 1) «м'яка», яка визначає об'єктом регулювання широке коло відносин між суб'єктами політичної системи, що здійснюють опозиційну діяльність та 2) «жорстка», яка визнає політичну опозицію інституціоналізованим суб'єктом у вигляді партій, фракцій, блоків. Наголошується на необхідності застосування в Україні «жорсткої» моделі правового регулювання статусу меншостей в межах парламенту держави. Це гарантуватиме практичне включення ширшого кола суб'єктів опозиції у політичну систему.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення наукового завдання, що виявляється у здійсненні комплексної наукової розробки теоретичних аспектів конституційного концепту демократії як елементу конституційного ладу сучасної держави, з'ясуванні сутності та особливостей демократичних засад конституційного ладу України, обґрунтуванні необхідності вдосконалення їх конституційного регулювання. Головними науковими і практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Складний, оціночний зміст понять «конституційний лад» та «засади конституційного ладу» вимагає більш оптимального їх використання в конституційному тексті. Насамперед це стосується ч. 3 ст. 5 Конституції України, друге речення якої пропонується викласти у такій редакції: «Право визначати і змінювати засади конституційного ладу в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

2. Демократичний принцип виступає одним із ключових елементів конституційного ладу сучасної держави. За допомогою закріплення демократичних засад конституційного ладу реалізуються основні цінності демократії як механізму управління: свобода особистості, рівність, влада більшості над меншістю, пріоритет прав людини перед правами держави, плюралізм, толерантність.

3. Слід виділити два підходи до інтерпретації демократії: широкий та вузький. У вузькому розумінні демократія – це тільки політичний концепт, який охоплює всі політичні процедури та інститути, а у широкому – являє собою розгалужену систему політичних, соціальних та економічних складових (соціальна рівність, справедливість, свобода, ринок, індустріальна демократія, існування середнього класу).

4. Для становлення і розвитку сучасного конституційного права велике значення мають такі теорії демократії як учасницька, деліберативна, глобалістська та електронна версія демократії. За своєю сутністю учасницька і деліберативна теорії окремо від демократії можуть виступати самостійними процесами і є формами політичної активності громадян – електоральної і дискурсивної відповідно, а глобалістська і електронна – застосовують сучасні технології для вирішення демократичних проблем сучасності. У поєднанні з традиційними демократичними інституціями ці процеси здатні нівелювати існуючі недоліки і ефективно сприяти покращенню якості державного управління.

5. Основним суб'єктом демократичного процесу виступає народ. Народ – це не тільки соціологічна категорія ідентичності, а й явище політичної динаміки та розвитку, яка знаходиться у постійному протистоянні та внутрішніх суперечностях із собою. Основними елементами правосуб'єктності народу виступають: наявність єдиної спільноти, воля цієї спільноти здійснювати владу та бути її суб'єктом, а також верховенство цієї волі по відношенню до прагнень і бажань інших суб'єктів. Народний суверенітет конкретизується в установчій владі народу, яка реалізується періодично для установлення делегованої влади або з метою визначення або зміни засад конституційного ладу.

6. Поняття «народ» та «територіальна громада» співвідносяться як ціле та частина, а тому з метою найкращого втілення ідей народного суверенітету пропонується на конституційному рівні більш чітко виокремити органи місцевого самоврядування в системі публічної влади. З цією метою пропонується друге речення ч. 2 ст. 5 Конституції України

викласти у такій редакції: «Народ здійснює владу безпосередньо і через своїх представників».

7. Аналіз сучасних демократичних практик свідчить про те, що демократія проявляється, насамперед, на двох рівнях: на індивідуальному та загальнонародному. Це означає, що для розвитку стабільного та ефективного демократичного ладу недостатньо створення демократичних інститутів, необхідна політична демократична культура – сукупність орієнтацій стосовно політичного процесу всього народу і кожного громадянина окремо.

8. Потребує зміни назва розділу III Конституції України на «Народне волевиявлення». Здійснення народовладдя обумовлює потребу в наданні конституційної сили нормам про народну законодавчу ініціативу та «народне вето». Також існує необхідність наділити Президента України повноваженнями з ініціювання референдуму. Крім того, бажано закріпити за Центральною виборчою комісією обов'язок звертатися за роз'ясненням до Конституційного Суду України з метою встановлення відповідності Конституції України питань, які виносяться на всеукраїнський референдум.

9. Утворюючи складний конституційно-правовий комплекс взаємодії держави і громадянського суспільства, вибори виступають ключовим конституційним інститутом демократії. Враховуючи демократичні завдання держави, необхідно: закріпити пропорційну виборчу систему з відкритими списками, імплементувати у національне законодавство норму щодо державного фінансування політичних партій, встановити ряд санкцій за порушення вимог виборчого законодавства щодо фінансування передвиборних кампаній, доповнити вітчизняне законодавство такими новітніми принципами виборчого права як періодичність, особисте та одноразове голосування, невиборність.

10. Принцип ідеологічного плюралізму, політичної та економічної багатоманітності, а також принцип демократичної держави мають тісні змістовні зв'язки. З одного боку – це особиста свобода, рівні можливості, ідеологічна нейтральність держави, свобода об'єднань та конкуренції, автономність від держави інститутів громадянського суспільства, а з іншого – важливий спосіб узгодження інтересів всередині держави та суспільства, який є причиною і наслідком демократії.

11. В Україні на конституційному рівні поєднано ліберальний та захисний підхід регулювання партійної системи, що робить механізм захисту демократії неоднозначним. Пропонується забезпечити у повній мірі реалізацію концепції «войовничої демократії», враховуючи

потенційно існуючу загрозу відновлення тоталітарних методів і практик в державному управлінні. За умови збереження вимоги легалізації політичних партій в Україні є доцільною зміна самого механізму легалізації, що полягатиме в наступному. Спочатку будуть утворюватися вільні асоціації на місцевому рівні, які згодом зможуть зареєструватися як загальнодержавні політичні партії.

12. Існування опозиційних інститутів забезпечує стабільність демократичного устрою і може вважатися одним із способів його захисту. Але для цього недостатньо лише законодавчої регламентації діяльності політичної опозиції. Необхідне практичне включення суб'єктів опозиції у політичну систему, стимулювання їх здатності до конкурентоспроможності, гарантування можливості користуватися рівними правами з правлячою більшістю.

13. З метою оптимізації виборчого процесу та забезпечення принципів виборчого права пропонується поступово запроваджувати електронне голосування. Для підвищення ефективності обговорення законопроектів доцільним виявляється встановлення обов'язку органів державної влади та органів місцевого самоврядування забезпечити відкритість та реальну доступність електронного громадського обговорення та вжити заходів для опанування в майбутньому технологій онлайн-зібрань та круглих столів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Павшук К. О. Демократія в системі цінностей конституційного ладу сучасної держави (загальнотеоретичні аспекти) / К. О. Павшук // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – № 4(61). – С. 42-49.

2. Павшук К. О. Сучасні теорії демократії / К. О. Павшук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донец. юрид. ін-т МВС України. – 2013. – № 1(52). – С. 9-15.

3. Павшук К. О. Про значення інституту виборів для становлення демократичної держави в сучасних умовах / К. О. Павшук // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. Право. – 2013. – № 1077. – С. 186-189.

4. Павшук К. О. Конституційне завдання політичних партій у демократичній державі / К. О. Павшук // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2013. – № 2(63). – С. 77-85.

5. Павшук К. О. До проблеми проведення конституційного і законодавчого референдумів в Україні / К. О. Павшук // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ імені Я. Мудрого», 2013. – Вип. 124. – С. 204-212.

6. Павшук Е. А. К вопросу о соотношении непосредственной и представительной форм демократии в Украине на примере института референдума / Е. А. Павшук // Изв. Гомел. гос. ун-та им. Ф. Скорины. Соц.-эконом. и обществ. науки. (Республика Беларусь) – 2014. – № 2(83). – С. 151-155.

7. Pavshuk K. Grundlagen der freien demokratischen Ordnung in der Bundesrepublik Deutschland / K. Pavshuk // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених : зб. тез доп. та наук. повідомл. конф. (Харків, 5 квіт. 2012 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 87-89.

8. Павшук Е. А. Система демократических основ конституционного строя ФРГ / Е. А. Павшук // Materialy Miedzynarodowej Naukowi-Praktycznej Konferencji Innowacje I badania naukowe, jak rowniez ich zastosowanie w praktyce (Республика Польша) / (29.05.2012 – 31.05.2012). – Warszawa, 2012. – S. 76-78.

9. Павшук К. О. Основні підходи до розуміння сутності конституційного ладу / К. О. Павшук // Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студ., 28-29 верес. 2012 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Права людини, 2012. – С. 23-24.

10. Павшук К. О. Сучасна класифікація демократії / К. О. Павшук // Юридична осінь 2012 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів, 13 листоп. 2012 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 95-97.

11. Павшук К. О. Філософське осмислення демократичних засад конституційного ладу України / К. О. Павшук // Людина. Мова. Культура: матеріали III Міжнар. наук. конф., (15 листоп. 2012 р., м. Горлівка). – Горлівка : Вид-во ГДППІМ, 2012. – С. 158-160.

12. Павшук К. О. Деліберативна і учасницька демократія: конституційно-правовий аспект / К. О. Павшук // Верховенство права як основа сучасного конституціоналізму : VI Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студ., 27-28 верес. 2013 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад.

України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Права людини, 2013. – С. 153-154.

13. Павшук К. О. Всеукраїнський референдум як прояв установчої влади народу / К. О. Павшук // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», (Харків, 20-21 листоп. 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 928-931.

АНОТАЦІЯ

Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2014.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню демократичних засад конституційного ладу України. У роботі з'ясовується роль та місце демократичного принципу в розумінні сучасного конституціоналізму, його зв'язок з республіканським принципом та принципом правової держави в системі засад конституційного ладу України. По-новому, з урахуванням потреб України розкрито теорії учасницької, деліберативної, глобалістської та електронної демократії та їх відображення у конституційно-правовій дійсності сучасних держав. Встановлено співвідношення понять «народ», «політична нація», «територіальна громада». Визначено конституційні засади реалізації безпосередньої демократії в Україні, конституційні аспекти виборчого права, сутність принципу багатоманітності, свободи політичної діяльності та захисту інтересів меншості.

Надано рекомендації щодо необхідності удосконалення законодавства України з питань практичної реалізації демократичних норм та інститутів.

Ключові слова: засади конституційного ладу, демократичний принцип, народовладдя, безпосередня демократія, виборче право, принцип багатоманітності, політична діяльність, політична опозиція.

АНОТАЦІЯ

Павшук Е. А. Демократические основы конституционного строя Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

Диссертация посвящена комплексному исследованию демократических основ конституционного строя Украины. В работе выясняется роль и место демократического принципа в понимании современного конституционализма, его связь с республиканским принципом и принципом правового государства в системе основ конституционного строя Украины. По-новому, с учетом потребностей Украины раскрыты теории участнической, делиберативной, глобалистской и электронной демократии и их отображение в конституционно-правовой реальности современных государств. Установлено соотношение понятий «народ», «политическая нация», «территориальная община». Определены конституционные основы реализации непосредственной демократии в Украине, конституционные аспекты избирательного права, сущность принципа многообразия, свободы политической деятельности и защиты интересов меньшинства.

Проанализировано конституционно-правовое определение и закрепление демократических форм и институтов. К институтам непосредственной демократии относятся исключительно выборы и референдум, все прочие политические права являются институтами участнической демократии. Рассмотрен государственный аспект выборов, который включает принципы избирательного права и тип избирательной системы, и социальный аспект – как система ценностных ориентаций граждан, которая определяет уровень их самоорганизации, контроля и демократической культуры. Среди избирательных принципов выделены актуальные принципы периодичности выборов, свободного участия, личного волеизъявления и однократности, невыборности.

Определено значение принципа многообразия в Украине как демократической основы конституционного строя, который в единстве идеологического, экономического и политического плюрализмов воплощает демократические ценности свободы и равенства.

Проанализировано обеспечение реализации гарантированных политических прав, в частности права на мирные собрания и свободу

объединений. Установлены факторы развития партийной системы: внешние факторы, которые обеспечивают эффективную реализацию программных целей и задач без вмешательства и чрезмерного контроля государства и внутренние – внутрипартийная дисциплина и вопрос свободного и партийного мандата.

Разработаны рекомендации по усовершенствованию законодательства Украины по вопросам практической реализации демократических норм и институтов.

Ключевые слова: основы конституционного строя, демократический принцип, народовластие, непосредственная демократия, избирательное право, принцип многообразия, политическая деятельность, политическая оппозиция.

SUMMARY

Pavshuk K. O. Democratic foundations of the constitutional system.

The text of thesis exists on a manuscript's rights.

The thesis has been created for obtaining Candidate's Scholar Degree in Legal Sciences. Specialization number is: 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2014.

The thesis devoted to the complex exploration of the democratic basis in the constitutional system of Ukraine. In the research it is considered the role and the place of democratic principles in the structure of modern constitutionalism, their relation to republican principle and to the principle of rule of law state in the constitutional system of Ukraine. The theories of participant's, deliberative, globalistic democracy and e-democracy and their main projections to constitutional reality of modern states are interpreted in a new way. All these determine not only the relations between such concepts as «people», «political nation», «community», but predict also methods of realization direct democracy in Ukraine, constitutional aspects of voting right, the essence of the principle of diversity, political liberty and protection of minorities.

The thesis recommends the improvements in the Ukrainian legislation in the aspect of practical realization of democratic institution and norms.

Key words: constitutional system, democratic principle, democracy, direct democracy, voting right, principle of diversity, political activity, political opposition.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент Речицький В.В.

Підписано до друку 17.10.2014 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1078

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77